

Discussie

De emancipatie van kiezers en politici

**Marcel Boogers en
Rodney Weterings**

Dr. M. Boogers is universitair docent, drs. R. Weterings is onderzoeker bij de sectie bestuurskunde van de Universiteit van Tilburg.

De verkiezingen van januari 2003 gingen over de verwerking van het politieke verleden. En daar was alle reden toe. Want de gebeurtenissen rond de vorige verkiezingen hadden de gemoederen flink beroerd. Een outsider zonder partijorganisatie die de campagnes van de gevestigde partijen effectief ontregelt, de paniekerige reacties hierop, een politieke moord: allemaal zaken die in de Nederlandse parlementaire geschiedenis uniek te noemen zijn. Dat gold ook voor de zittingsduur van het kabinet-Balkenende, dat na een machtsstrijd binnen de LPF voortijdig ten val kwam.

Zo had iedereen zijn eigen traumatische ervaringen. De LPF, waarvan eerst de politiek leider werd vermoord en die daarna interne ruzies te verwerken kreeg. De PvdA en de VVD, die bij de vorige verkiezingen fors verloren, net zoals GroenLinks en D66. Het CDA, waarvan haar nieuwe politiek leider bij de val van het kabinet imagoschade had opgelopen. En ook kiezers moesten trauma's verwerken. Vooral de kiezers die hun hoop hadden gevestigd op de LPF. Het LPF-electoraat speelde daarom een centrale rol in alle speculaties die aan de vooravond van de verkiezingen werden uitgewisseld. Gaan de LPF-kiezers van weleer op zoek naar

alternatieven die hun onvrede kunnen verwoorden (SP, Conservatieven.nl, Leefbaar Nederland, Ratelband) of wenden ze zich teleurgesteld af van de politiek?

In meer algemene zin, was het maar de vraag in hoeverre de electorale verhoudingen zich zouden stabiliseren en welke partij daar het meest van zou profiteren. Want het leek niet erg waarschijnlijk dat de – ook internationaal gezien – indrukwekkende electorale volatiliteit van de Nederlandse kiezer (Mair 2002) deze keer zou worden overtroffen.

De uitslag van de verkiezingen liet op het eerste gezicht een normalisering van de politieke machtsverhoudingen zien. Omdat de winst van PvdA en VVD hun verlies bij de vorige verkiezingen grotendeels compenseerde en het CDA zijn winst wist uit te bouwen, zijn het weer de 'grote drie' die de toon aangeven. Aan de oppervlakte ziet het politieke landschap er hiermee weer betrekkelijk vertrouwd uit, maar schijn bedriegt. Er zijn immers gegronde redenen om aan te nemen dat de electorale mechanismen die bij de verkiezingen van mei 2002 zoveel onrust veroorzaakten, nog steeds en nog sterker actief zijn. De opkomst van Fortuyn was geen toevallige samenloop van omstandighe-

den, maar duidt er eerder op dat de electorale voorkeuren van de kiezer en de wijze waarop die zich manifesteren, dramatisch zijn veranderd.

Het eerste teken van onveranderde dynamiek ligt in de rol die televisie en nieuwe media in de campagnes spelen. De campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2003 was kort, hevig en kreeg door al het stof dat de vorige verkiezingen hadden doen opwaaien een ongekende media-aandacht. Een actualiteitenrubriek, talkshow of spelletjesprogramma was niet compleet zonder politieke kopstukken. Lijsttrekkersdebatten haalden ongekende kijkcijfers. Politiek was amusement geworden, iets wat volgens sommigen wijst op de ontwikkeling van een toeschouwersdemocratie (Manin 1995) of een dramademocratie (Elchardus 2002), waarin politici worden beoordeeld op hun vermogen de media te bespelen en waarin kiezers hun verichtingen betrekkelijk passief ondergaan en gadeslaan. In navolging van Fortuyn, die zonder partij of campagneorganisatie sterk afhankelijk was van TV-optredens, lieten politici zich tijdens de campagne van 2003 veelvuldiger dan ooit op TV zien.

Behalve op de TV, werd er ook intensief campagne gevoerd op Internet. Alle partijen hadden één of meer websites, die een recordaantal bezoekers trokken. In de week voor de verkiezingen van 2002 werden websites van politieke partijen ruim een miljoen keer bezocht, een half jaar later bij de verkiezingen van januari 2003 verdubbelde dat aantal tot bijna twee miljoen. Uit onderzoek onder de bezoekers van die politieke websites (Boogers, Voerman en Andersson 2002) blijkt dat de meeste kiezers zich tamelijk breed oriënteren op het internet: partijsites zijn niet alleen een 'preek voor eigen parochie'. Door verschillende politieke websites te bezoeken, 'klikt' iedere kiezer voor zichzelf zijn eigen individuele campagne bij elkaar. Dit in tegenstelling tot gelijksoortige mix van partijstandpunten en partijleiders die de tijdschriften en omroepen in verkiezingsstrijd voorschotelen. Het is hierdoor voor campagneleiders steeds moeilijker om regie te voeren over de inhoud en het verloop van verkiezingscampagnes.

Dat individuele politici zich via hun eigen websites gaan profileren, maakt het er verder niet gemakkelijker op. PvdA-kandidaat Klaas de Vries en vvd-lijsttrekker Zalm startten tijdens de campagne voor de verkiezingen van 2003 ieder een

eigen weblog, een elektronisch dagboek waarop persoonlijke ontboezemingen worden prijsgegeven. Hoewel deze persoonlijke websites onschuldig lijken, kunnen ze het politieke partijen erg moeilijk maken. Zeker als kandidaten meer vertrouwen op hun eigen achterban dan op de aantrekkingskracht van de lijsttrekker. Als iedere kandidaat via internet een eigen electoraat kan bereiken, zijn partijen overbodig geworden. De opkomst van de LPF bij de laatste verkiezingen, spreekt in dit verband boekdelen. Nog voordat Pim Fortuyn na zijn vertrek uit Leefbaar Nederland een eigen partij had opgericht, waren er al vijf verschillende Pim-websites op Internet met informatie en discussie over Fortuyn en zijn standpunten. Los van enige partijorganisatie boden deze sites een platform voor kiezers die zich aangetrokken voelden tot het gedachtegoed van Fortuyn. De ironie van de geschiedenis is, dat de 'internet-klik' die toen werd gevormd, het LPF-partijbestuur later nog vaak heeft dwarsgezet. De logica van het Internet verhoudt zich niet altijd even gemakkelijk met die van politieke partijen, zoveel is duidelijk.

De opkomst van Fortuyn maakte duidelijk dat de context waarin kiezers hun voorkeuren bepalen en politici een achterban verwerven, is veranderd. Daarnaast toonde zijn verkiezingssucces de intensiteit van een aantal – tot dan toe genegeerde – kiezersvoorkeuren. Bij de verkiezingen van 2003 bleken die kiezersvoorkeuren niet te zijn gewijzigd. Een belangrijke aanwijzing hiervoor ligt in de reacties die de kiezers - opnieuw massaal - gaven op de stellingen van de stemwijzer op Internet. Aan de hand van de oordelen die de bezoekers van de stemwijzer gaven over de verschillende punten uit partijprogramma's, bleek de kiezer maar drie wensen te hebben: minder migranten, meer veiligheid en meer democratie. Dat waren ook precies de punten waarop Fortuyn zijn kiezers had gemobiliseerd.

Tijdens verkiezingsdebatten werd duidelijk dat de lijsttrekkers de maatschappelijke onderstroom goed aanvoelden. Men overtroefde elkaar met 'harde' oplossingen, of het nu ging om gezinshereniging van allochtonen 'of om meer veiligheid op straat. Het ging erom maximaal afstand te nemen van de 'softe politiek van Paars', hetgeen vvd-leider Zalm – zichtbaar tot zijn eigen schrik – verleidde tot de uitspraak 'Nederland is vol'. Iedere lijsttrekker had voor zichzelf opnieuw positie bepaald ten

opzichte van Fortuyns gedachtegoed, waardoor zijn thema's, retoriek en vocabulaire nog nadrukkelijk aanwezig waren. Het gedachtegoed dat bij de vorige verkiezingen zoveel kiezers had aangesproken, werd nu succesvol overgenomen door andere partijen.

Eveneens onveranderd is de electorale betekenis van imago's van personen. Personenpolitiek heeft onomkeerbare terreinwinst geboekt op de partijpolitiek. De verkiezingsstrijd van 2003 en het op het oog weer genormaliseerde electorale landschap doet soms vermoeden dat de oude richtingsstrijd weer aan betekenis heeft gewonnen. De ledenwinst die politieke partijen na de Kamerverkiezingen van 2002 boekten zou hiervan eveneens een illustratie zijn. De gretigheid waarmee politieke partijen in de media voortdurend benadrukten dat zich wat extra leden hebben aangemeld - enkele duizenden nieuwe leden op een publiek van bijna zes miljoen kiesgerechtigden - laat zien hoe groot binnen politieke partijen de behoefte aan traditie, rust en overzicht is.

Maar, in de praktijk voeren politieke partijen een achterhoedegevecht. Fortuyn toonde vorige jaar onomstotelijk aan dat individuele politici zich hebben geëmancipeerd ten opzichte van politieke partijen in onze democratie. Direct contact tussen lijsttrekker en kiezer blijkt bepalend voor electoraal succes. Hierin zijn politieke partijen nauwelijks nog belangrijk. Ze zijn hiervoor hoogstens een bruikbaar platform. Dat was Leefbaar Nederland vorig jaar ook voor Fortuyn. Dit beeld is in de campagne van 2003 bevestigd. Het was niet de strijd tussen CDA, VVD en PvdA maar die tussen Balkenende, Zalm en Bos die tot de verbeelding van de kiezer sprak. En het onwaarschijnlijk snelle electorale herstel van de PvdA valt nagenoeg helemaal samen met de mediaperformance van haar nieuwe lijsttrekker Wouter Bos. Met het gegroeide politieke belang van persoonlijke imago's lijkt de partijdemocratie nagenoeg failliet. Politici scoren electoraal niet vanwege, maar eerder ondanks hun partij. Dit was overigens onder Lubbers ('Laat Lubbers zijn karwei afmaken') en Kok ('Kies Kok') ook al zo. Fortuyn, Balkenende en Bos voltooien wat onder hun illustere voorgangers is begonnen: een partij zonder lijsttrekker heeft een groter probleem dan een lijsttrekker zonder partij.

Een volgende contra-indicatie bij het oppervlakkige beeld van de genormaliseerde politieke verhoudingen komt bovendien als het stemgedrag

bij de afgelopen verkiezing onder de loep wordt genomen. Het Nederlandse electoraat is definitief op drift. Ze heeft zich voor een groot deel geëmancipeerd van traditionele religieuze en sociaal-economische indelingen van het politieke landschap. Kiezers maken eigen afwegingen op basis van schema's of indelingen van het politieke aanbod die veeleer steunen op persoonlijke sympathie voor en vertrouwen in een man of vrouw die een lijst aanvoert, dan op inhoudelijke afwegingen rondom partijprogramma's. Ook het aantal kiezers dat pas in het stembokje een beslissing neemt is groter dan ooit. En daarbij zijn radicale veranderingen in het stemgedrag - van D66 via VVD naar SP - steeds minder zeldzaam.

Ten slotte lieten de laatste twee Kamerverkiezingen zien dat verkiezingen in allerlei opzichten zijn gedemocratiseerd. Het verschijnsel van 'gedemocratiseerde verkiezingen' speelt allereerst rondom veranderingen in de betekenis van verkiezingen: niet langer is het uitbrengen van een stem een door een vage burgerplicht gevoede manier om de politicus of partij van je voorkeur te steunen, maar in toenemende mate één van de mogelijkheden die je als burger hebt om onwelgevallige personen of praktijken een halt toe te roepen. Stemmen is straffen geworden (Castells 2000; Boogers en Weterings 2002). Dat is in 2002 de PvdA overkomen, en op haar beurt in 2003 de LPF. Thuisblijven bij verkiezingen is daarentegen niet automatisch een teken van steun of afkeuring (Dekker 2002). De betekenis van verkiezingen verschilt kennelijk van kiezer tot kiezer in verkiezing tot verkiezing.

Een andere ontwikkeling in de democratisering van verkiezingen vertoont parallellen met de positie van de bondscoach van het Nederlands voetbalelftal in een groot toernooi. In de hoogtijdagen van het Nederlands elftal is iedereen coach en is (bijna) iedereen een onontdekte stervoetballer. In de Nederlandse verkiezingsstrijd is iets soortgelijks aan de hand: iedereen is politicoloog en politicus. Of je nu een muziekfabriek hebt geleid (Heinsbroek) een motorblad uitgeeft (Wijschenek) bureauredacteur bent van een defensiekrant (Herben), met managers over hete kolen loopt (Ratelband); niets staat de Nederlandse kiezer in de weg om gespeend van elke vorm van politieke ervaring een gooi naar de macht te wagen. En als je jezelf niet verkiesbaar stelt, dan ligt het becom-

mentariëren van de verwikkelingen in de verkiezingstijd gemakkelijk binnen het bereik. Nooit eerder is de mening van de Nederlandse kiezer zo frequent gepeild. Nooit eerder heeft dat zo sterk doorgewerkt in de opvattingen van lijsttrekkers in de verkiezingsstrijd. En nooit eerder hebben lijsttrekkers zich serieus afgevraagd in hoeverre een conferencier (Freek de Jonge) in een anderhalf uur durende televisie optreden na afloop van het slotdebat van de Kamerverkiezingen in 2003, nog voor substantiële electorale verschuivingen kan zorgen. Verkiezingen lijken in toenemende mate (op allerlei verschillende manieren) van iedereen te zijn.

Het zijn deze ontwikkelingen die elkaar min of meer veronderstellen en met elkaar in de pas lopen

die het oude, rustieke Nederlandse politieke landschap voor altijd hebben veranderd. Het sleutelwoord in een belangrijk aantal van deze ontwikkelingen is 'emancipatie'. De politicus emancipeert zich ten opzichte van zijn partij, de kiezer ontworstelt zich electoraal van zijn afkomst en de betekenis van verkiezingen lijkt losgeweekt van haar traditionele functie in een representatieve democratie. Zo bezien zijn de laatste Kamerverkiezingen niet alleen een verwerking van het politieke verleden geweest, maar ook de electorale voltooiing van een sluipend ontzuilings- of emancipatieproces. Gelukkig is er een baken van stabiliteit in al deze dynamiek: Maurice de Hond zat er met zijn voorspelling van de verkiezingsuitslag opnieuw zes zetels naast.

Literatuur

Boogers, M., R. Weterings, 2002, 'Het gebeurde in Rotterdam, Hilversum en Drimmelen'. b en m, 3: 169-171.
 Boogers, M.J.G.J.A., G. Voerman, E. Andersson, 2002, Enquête politiek en internet: Resultaten van een online-enquête onder bezoekers van politieke websites tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei 2002, Tilburg/ Groningen: CRBI en DNPP.
 Castells, M., 2000, *The rise of the network society*, Oxford: Blackwell.

Dekker, P. (red.), 2002, *Niet-stemmers: Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen*, Den Haag: SCP.
 Elchardus, M., 2002, *De dramademocratie*, Tiel: Lannoo.
 Mair, P., 'De eigenaardigheden van de Nederlanders: De verkiezingen van 2002 in vergelijkend perspectief'. b en m, 3: 160-163.
 Manin, B., 1995, *Principes du gouvernement représentatif*, Paris: Calmann-Levy.